

Politik för framtiden

Några reflexioner kring en på nytt aktuell fråga

Denna text får gärna spridas, samt återges eller citeras med angivande av källan! /LI

Lars Ingelstam¹

Innehåll	1
<i>Ett nygammalt behov</i>	1
<i>Förra gången...</i>	2
<i>... och i Sverige gjorde vi så här</i>	4
<i>Viktiga problem får god belysning – men till vilken nytta?</i>	5
<i>Fallgropar och möjligheter</i>	8
Tidsandans vindlingar	9
Vem skall äga kunskapen?	9
Kampen om agendan	11
Det här med forskningen...	12
<i>Referenser</i>	14
<i>Webb-platser</i>	15

Ett nygammalt behov

Två uppmärksammade utredningar under senare tid har väckt frågan om det politiska beslutsfattandets långsiktighet. Både Ansvarskommittén (*Hållbar samhällsorganisation med utvecklingskraft*, SOU 2007:10) och Globaliseringsrådet (*Bortom krisen. Om ett framgångsrikt Sverige i den nya globala ekonomin*, Ds 2009:21) har med eftertryck påpekat att det finns behov att på den politiska nivån – statsministern, regeringen, kanslihuset, riksdagen, partierna – öka inflödet av långsiktiga tankar och underlag och stärka beredskapen vad gäller framtida möjligheter och hot. Det är lätt att hålla med, och jag tror också att man har rätt att tolka dessa påpekanden som en ny (eller snarare nygammal) insikt om politikens behov av långsiktighet. Alltså bör man utgå från att dessa signaler kommer att fångas upp och leda till någon form av beslut. Diskussion är angelägen och bör starta (återstarta) så snart som möjligt.

Det har funnits tidigare vågor av starkt intresse för att förstärka ”framtiden” i politiken. Den förra vågen av sådant intresse uppstod under 1960-talets sista år. Den satte under 1970-talet en del tydliga avtryck i form av organisationer och initiativ; i Sverige liksom i flera andra länder. Om några av dessa kan jag, likt fänrik Stål, ge besked.² Från denna period och framåt finns gott om lärdomar, metodik och andra tankar som förtjänar att lyftas fram igen.

¹ Professor emeritus i Teknik och social förändring; 1973-1980 chef för Sekretariatet för framtidsstudier. Mail: lars@ingelstam.se. Adress Vikavägen 3, 16771 Bromma. Telefon 070-578 2257, 08-803665.

² Jag var 1971-72 ledamot av Arbetsgruppen för framtidsforskning, tillsatt av statsminister Olof Palme, och skrev tillsammans med ordföranden Alva Myrdal samt Åke Mattsson arbetsgruppens slutbetänkande *Att välja framtid* SOU 1972:59. Från början av år 1973 till sommaren 1980 var jag chef för Sekretariatet för framtidsstudier. Under denna period tillhörde jag bland annat Forskningsrådsutredningen och Forskningsberedningen.

Båda de nämnda utredningarna lägger tonvikten på den centrala statsmaktens organisationer. Ansvarskommittén menar att regeringskansliet behöver betona helhetsperspektiv och fler inslag av tvärsektorialitet. Den strikta arbetsfördelningen i regeringskansliet skapar låsningar. Belastningen av löpande ärenden gör att omvärldsbevakningen får stå tillbaka och ny kunskap inte får tillräckligt utrymme i beredningsarbetet. Det finns, säger kommittén, en mängd relevanta kunskaper ”där ute” i myndigheter, expertorgan och kunskapscentra. Det är ”mottagningskapaciteten” som brister och gör att sådana kunskaper inte kommer till nytta. Det sista anser jag vara som bäst en halv sanning; jag återkommer till nyckelfrågan om relationen mellan hur tankar produceras och hur de kommer till nytta.

Globaliseringsrådet avslutar sin rapport med en likartad betraktelse över behovet av långsiktig tankesupport. Revirbevakning och ärendepress gör regeringsarbetet mindre långsiktigt och sektorövergripande än det skulle behöva vara. Riksdagens och oppositionspartiernas möjligheter till framtidsorientering och breda perspektiv är – av delvis andra skäl – också otillräckliga. Byggt på egna överväganden och en separat statsvetarrapport föreslår rådet tre saker:

- Bygg upp en bättre analysfunktion och omvärldsbevakning i statsministerns kansli.
- Ge riksdagspartiernas ledare tillgång till motsvarande information.
- Inrätta ett Framtidsutskott i riksdagen.

För mig som varit med i diskussionen och delvis i hetluften sedan mitten av 1960-talet gör detta ett välbekant intryck. Förslagen är välmotiverade, men ännu synnerligen allmänt hållna. Det finns grynnor och rev i den till synes självklara farleden framåt. En välmotiverad och djupt känd nyordning kan visa sig leda in i återvändsgränder och riskera självmål. Därför vill jag redovisa några erfarenheter kring hur sådan här verksamhet bedrivits och formulera några tankar att beakta när det skall fattas konkreta beslut. Tre teser kan – i allmän form – redovisas redan här i början:

- När det blir allvar av framtidstänkandet blir det också politiskt kontroversiellt.
- Innehållet och agendan spelar den avgörande rollen, inte ”framtiden” i största allmänhet.
- Det spelar stor betydelse hur man organiserar sådan verksamhet av utredningarna syftar på.

Förra gången...

Varför fick framtidsfrågorna en starkt ökad plats i offentligheten i slutet av 1960-talet? Den frågan har inget enkelt svar. Tre faktorer bör ha bidragit. Den första var uppmärksamheten på globala överlevnadsfrågor, inte minst miljöförstörelsen (Rachel Carsons *Tyst vår* publicerades 1963, Hans Palmstiernas *Plundring, svält, förgiftning* 1967). Många kända forskare ”slog larm” och fick stort internationellt genomslag: Barry Commoner, Paul Ehrlich och Georg Borgström för att bara nämna några. Tolv framstående svenska forskare publicerade 1967 en bok med starka varningar kring framtiden: *Människans villkor: en bok av vetenskapsmän för politiker*. I Göteborg startade 1972 *Centrum för tvärvetenskapliga studier av människans villkor*, som fick stor betydelse. Den andra faktorn var en stark men mer allmänt hållen samhällskritik, huvudsakligen från vänster, som gick ut på att den nuvarande samhällsordningen var ohållbar, orättvis och skadlig. Utifrån den kom flera europeiska och nordamerikanska intellektuella, som Robert Jungk, Johan Galtung, Kenneth Boulding och Bertrand de Jouvenel, att plädera för en framtidsforskning med kritiska och ”emancipatoriska” förtecken. Den tredje faktor som kan förklara intresset var att systematisk

framtidspanering med hjälp av systemanalytiska och andra vetenskapliga metoder hade visat sig framgångsrik inom militära – och gradvis också industriella – sammanhang. Inspirationen kom från USA och särskilt några stora think-tanks i den amerikanska krigsmaktens tjänst. Några av dessa, bland annat Hudson Institute med den färgstarke Herman Kahn i spetsen, hade med viss framgång erbjudit sina tjänster till storindustrin i USA och annorstädes. I Sverige tog särskilt Försvarets forskningsanstalt (FOA) till sig dessa tankar (se nedan).

Ur detta flerdimensionella kraftfält växte åtskilliga organisatoriska bildningar fram. Framtidsforskare från de olika traditioner som nämnts ovan lyckades i förvånande utsträckning tala med varandra: ordna gemensamma konferenser och ge ut tidskrifter. Regeringarna i många länder följde trenden och hängde på. Här kan bara ges några antydningar.

I USA lanserades 1969 av president Nixon med buller och bång en National Goals Research Staff, men någon varaktig organisation för framtidsstudier kom aldrig till stånd – om man inte skall räkna det närbesläktade *Office of Technology Assessment, OTA*, som inrättades 1972 och överlevde till 1995. Att detta omhuldats mera av demokrater (och ”liberals”) än av konservativa politiker är en första antydning om hur själva ambitionen att tänka långsiktigt inom och för en regering kan vålla kontrovers. I USA har ju ”planering” i regeringens regi ofta förknippats med socialism och sådana farliga saker.

I Frankrike, däremot, kunde man utan större åthävor anknyta till en etablerad och ganska centralistisk planeringstradition. De nya signalerna fångades upp, och framtidsinriktade forskare och intellektuella (bland annat samlade inom organisationen *Futuribles*) fick ökat gehör inom administrationen. Någon speciell framtidsenhet ansågs dock inte behövas.

Den västtyska regeringen skapade i början av 1970-talet en framtidsenhet som emellertid blev ganska kortvarig. Regeringen i Storbritannien inrättade inom sitt Cabinet Office (statsrådsberedningen) en framtidsenhet, som hade en aktiv roll och torde ha påverkat regeringsarbetet internt under åtskilliga år.

Den på sikt mest hållfasta ordningen skaffade man sig i Nederländerna. Ett stycke in på 1970-talet grundades genom ett regeringsbeslut ett *Vetenskapligt råd för regeringspolitiken (WRR)* som enligt sin egen hemsida har följande uppgifter:

The aim of the WRR is to advise the government about future developments of great public interest using a scientific approach. The government can use these advisory opinions in order to readjust existing policy, or to develop new policy or as support for decision making. The Council also tries to stimulate scientific debate. On the basis of scientific knowledge, all kinds of preconceived assumptions are subject to discussion, possible alternative policies are analysed, and solutions with an eye to future developments are presented. In this way, the WRR forms a bridge between scientific expertise and policy.

WRR finns kvar än i dag, lever ett hälsosamt liv och har tydligen funnit en god balans mellan direkta råd till regeringen (med bevarat oberoende) och stimulans till samhällsdebatten genom öppen publicering, konferenser och på andra sätt, och behandlat frågor av stort allmänt intresse.³ WRR är det enda regeringsnära framtidskansli från den första vågen som har

³ Jag är speciellt förtjust i en av deras rapporter som kompetent och respektlöst behandlar frågan om hur regeringsarbetet skall organiseras för att främja hållbar utveckling (WRR report 62, 2002)

överlevt med sitt ursprungliga mandat intakt. Därför bör WRR studeras noggrant när man vill göra allvar av ambitionen att gifta ihop framtid, forskning och politik.⁴

... och i Sverige gjorde vi så här

Det är inte överraskande att svenska politiker och intellektuella arbetade för motsvarande initiativ i Sverige. Inte heller överraskar det att de olika traditioner som nämndes ovan i vårt samförståndsriktade politiska klimat skulle kunna samsas någorlunda – även om skillnaderna inledningsvis ledde till spänningar.

Som jag nämnt ovan fanns ett samtidigt intresse i USA och Europa. Hos oss tog det fart genom ett initiativ från Ingenjörsvetenskapsakademien (IVA) som 1969 föreslog ett svenskt institut för framtidsstudier. IVA mobiliserade intresse och erfarenhet från bland andra försvarets forskningsanstalt (FOA), finansdepartementet och näringslivet (här fanns P G Gyllenhammar, vid denna tid VD för Skandia). Man föreslog ett institut med nära knytning till IVA som skulle kunna åta sig breda uppdrag inom olika samhällsområden. Man kan hävda att detta hämtade sin huvudsakliga inspiration från den systemanalytiska, ursprungligen militära, framtidsforskningen (den tredje tradition som berördes ovan).

Från den politiska kanten, särskilt socialdemokratin, var man mindre benägen att lägga framtidsstudierna i knät på vad som kunde uppfattas som ett industriellt och tekniskt etablissemang. Man lade stor vikt vid miljöfrågorna (Sveriges regering förberedde vid denna tid FN:s första miljökonferens i Stockholm 1972) och signalerade en viss öppenhet mot de emancipatoriska och samhällskritiska riktningarna inom framtidsforskningen. Alva Myrdal, som då var medlem av regeringen, var särskilt tydlig med att de politiska organen, särskilt regeringen, behövde strategisk kunskap som kunde matcha och styra den framtidsplanering som näringslivet men också statens egna myndigheter var på väg att skaffa sig.⁵

Efter en del kontroverser och debatterande tillsattes 1971 en utredning under Alva Myrdals ledning. Enligt dess förslag stärktes den akademiska forskningen inom området⁶ samt inrättades 1973 ett Sekretariat för framtidsstudier med nära kopplingar till regering och riksdag. Kontroverserna kring verksamhetens art och inriktning dog i verkligheten undan ganska snabbt, men kvarstod på så sätt att organisationen blev föremål för flera – i efterhand svårmotiverade – förändringar. Den politiska oppositionen irriterade sig över Sekretariatets nära knytning till Statsrådsberedningen. Särskilt folkpartiet med den stridbara Kerstin Anér som talesperson ville helst ha sekretariatet som en enhet under Riksdagen, men fick nöja sig med att det 1975 flyttades ut från Statsrådsberedningen till att lyda under en tvärpolitiskt sammansatt styrelse (formellt en kommitté). Möjligen fick Anér m fl skäl att ångra detta, då de efter regeringsskiftet 1976 inte gärna kunde ta eget politiskt kommando över verksamheten; den kom att fortgå ungefär som tidigare. Knytningen till kanslihuset upprätthölls genom att löpande projekt (det pågick hela tiden ungefär fyra större projekt parallellt) diskuterades i en referensgrupp med berörda departement under ordförandeskap av en statssekreterare. Detta fortgick även efter regeringsskiftet. Kontakten med riksdagspolitiker upprätthölls dels genom styrelsen, där alla riksdagspartier var representerade, dels i en

⁴ En fylligare översikt över diverse internationella framtidsaktiviteter så som de såg ut kring 1970 återfinns i den första "framtidsutredningen" *Att välja framtid* SOU 1971:59.

⁵ Alva Myrdals roll i starten av svenska framtidsstudier har särskilt studerats av ekonomhistorikern, docent Jenny Andersson, som för närvarande är knuten till Institutet för framtidsstudier.

⁶ En särskild kommitté kallad SALFO inrättades, med egna ekonomiska resurser. Den leddes i flera år av professor Torsten Hägerstrand, och infogades så småningom i den reguljära forskningsorganisationen som en del av Forskningsrådsnämnden FRN.

informell och tvärpolitisk grupp av yngre riksdagsledamöter. Huvuddelen av verksamhetens kontaktytor fanns dock i en större offentlighet: genom rapporter, konferenser och inspel i olika debatter. Särskilda kontaktvägar skapades till massmedia och till utbildningen av lärare.⁷

Men organisationsfrågan förblev oklar och diffust kontroversiell. Den hänfördes till den sittande Forskningsrådsutredningen, som 1977 bedömde att Sekretariatets knytning till ”miljön riksdag-regering-utredningsväsende” var värdefull och angelägen och förespråkade en fortsättning i kommittéform. Regeringen beslöt dock (1979) annorlunda: nämligen att Sekretariatet skulle överföras till den nyinrättade Forskningsrådsnämnden, vilket skedde 1980. Därmed bröts de länkar (se ovan) som hade funnits till regeringskansli och riksdag.⁸

Behovet av framtidsstänkande för regeringens behov synes dock ha kvarstått. Efter regeringsskiftet 1982 blev Ingvar Carlsson vice statsminister och framtidsminister. Han tillkallade en mindre grupp socialdemokratiska intellektuella (bl a Måns Lönnroth, Anders Isaksson och Sten Johansson) som bildade ett internt sekretariat, knutet till Statsrådsberedningen. Mandatet var emellertid just internt och det finns inte mycket dokumenterat om deras verksamhet och inflytande. Ett resultat var förberedelser för tillsättandet av maktutredningen 1985 (den arbetade till 1990). Därefter torde gruppen ha upplösts.

Statsmaktens intresse för organisationsfrågan upphörde dock inte. Efter en del debatt och forskarkommentarer kring Sekretariatet för framtidsstudier inom FRN tillsattes en ny utredning, som 1986 (*Att studera framtiden* SOU 1986:33) föreslog ännu en nyordning. Sekretariatet ombildades till Institutet för framtidsstudier, med egen budget och ställning som självständig myndighet. Föreståndare (VD) för Institutet har varit professorerna Åke E Andersson (1988-1998), Lena Sommestad (1998-2002) och Joakim Palme (2002-). Institutet kan i dag betraktas som ett forskningsinstitut med speciell profil, men utan de speciella relationer till statsmaktens beslutsorgan som fanns som uttalad intention från 1970-talet och fram till 1977. Det är dock något anmärkningsvärt (åtminstone historielöst) att Institutet inte ens nämns i någon av de två utredningar (se inledningen) som pläderar för förstärkt framtidsberedskap i regeringskansli och riksdag.

Nu har jag skrivit en hel del kring framtidsstudiernas organisatoriska plats. Jag håller helhjärtat med de i inledningen citerade utredningarna om att statsmakterna behöver bättre underlag och förändrade arbetsformer. Men genomgången så här långt visar att det är svårt att hålla en konsekvent linje. Innan jag återvänder till frågan om organisation är det därför motiverat att se på några framtidsfrågor som bevisligen har aktualiserats, men där det är oklart om det långa perspektivet fått någon avgörande betydelse. Eller mer drastiskt uttryckt: finns det något skäl att tro att framtidsstudier med sådana politiska och samhällsbyggande ambitioner som såväl IVA som Alva Myrdal eftersträvade har någon som helst effekt?

Viktiga problem får god belysning – men till vilken nytta?

Jag påstår att framtidsstudier många gånger och på ett tidigt stadium har pekat ut avgörande problem, men att ingen har brytt sig särskilt mycket. Framtidsstudier handlar inte om att

⁷ Starten av framtidsstudieverksamheten och Sekretariatets första tid har utförligt analyserats av statsvetaren Björn Wittrock i boken *Möjligheter och gränser* (1980)

⁸ Samtidigt träffades en överenskommelse mellan Utbildningsdepartementet och mig att jag skulle lämna tjänsten som chef för Sekretariatet. Till ny chef utsågs professor Olle Eriksson, tidigare bl a chef för Byggnadsrådet.

profetera om hur det kommer att bli. Den möjliga nyttan med dem är i stället den att *om* man kan urskilja faror och möjligheter i god tid, kan farorna avvärjas utan dramatik och möjligheterna utnyttjas på ett positivt sätt. Om man däremot ingenting gör kan vi låsas in och förlora handlingsfriheten: i en energiproposition från 1970-talet varnas för att vi kan bli ”energisystemets fångar”. Det finns alltid en spänning mellan kortsiktigt och långsiktigt tänkande. Den gäller såväl vilka problem som skall anses mest angelägna, som hur ett visst problem egentligen ser ut. De flesta tycks i princip vara överens om att det är bra ”att tänka efter före”. Frågan är om framtidsstudier nämnvärt kan påverka tänkandet i långsiktig riktning. Som jag skall visa, med tre nedslag, är erfarenheterna inte entydigt uppmuntrande.

Det allra mest uppenbara är **energiområdet**. I samband med den första oljekrisen 1972 poppade energin upp till första eller andra plats på den politiska dagordningen. I Sverige kom detta i tid att sammanfalla med kontroversen kring kärnkraften och dess farlighet. En formlig explosion av forskning, debatt, folkbildning och framtidsstudier kom till stånd, och varade i ungefär tio år; men intresset klingade av några år efter Harrisburg 1979 och folkomröstningen om kärnkraft 1980. Budskapet från framtidsstudier inom energiområdet var mycket entydigt: växla från kol, olja och kärnkraft till förnybara källor: vind, direkt solstrålning och biomassa. Dessutom kan och bör energianvändningen pressas tillbaka genom bättre teknik och striktare hushållning. Om dessa allmänna linjer rådde en betydande enighet bland framtidsforskare (även sådana som var knutna till exempelvis oljeindustrin, bilbranschen eller kärnkraften). Vi hade i Sverige en historisk erfarenhet av en konsekvent och uthållig satsning, nämligen på kärnkraften: från starten 1946 förflöt 26 år tills den första reaktorn togs i drift 1972: en i sanning imponerande uthållighet! Det hade varit rimligt att från slutet av 1970-talet och framåt följa framtidsforskarnas råd och göra samma sak igen: konsekvent och uthålligt skapa den nya energiframtiden.

I stället fick vi en kedja av kortsiktiga beslut och reaktioner. Först kom en period av billig el, som slog ut eller bromsade förnybara alternativ. Fortsättningen blev en ryckig resa med några perioder av aktivt energisparande, sedan avreglering av elmarknaden (oklart till vilken nytta!) och lite duttande med subventioner till än det ena, än det andra. Men nu, trettio år efter det att de viktigaste framtidsstudierna publicerades, har verkligheten hunnit ifatt dem. Bensinen är på väg mot 15 kr/l och mer; ”peak oil” är ett uttryck som allt fler börjar lära sig. I kärnkraftsdebatten blandas gamla och nya långsiktigheter och kortsiktigheter huller om buller. Etanolen favoriseras sedan ett par år, men är den verkligen lösningen på drivmedelsfrågan? Vad man än kan säga och göra åt allt detta så tycks inte de väl kända och vederhäftiga framtidsstudierna från tiden kring 1980 ha haft någon nämnvärd betydelse. Deras moderna motsvarigheter lyser fortfarande med sin frånvaro.

Ytterligare ett exempel: **tjänstesamhället**. År 1967 publicerades en artikel av Princeton-professorn William Baumol i *American Economic Review*: en högt ansedd ekonomisk facktidskrift. Innebörden var att på lång sikt kommer tjänster, i synnerhet sådana inom vård, utbildning och personlig service, att kräva allt större del av arbetskraften. Producerande industri behöver däremot allt mindre folk. Samtidigt blir tjänster allt dyrare och varor billigare. Dilemmat, av Baumol kallat ”unbalanced growth”, kommer långsiktigt att föra med sig tre konsekvenser. Den första är kravet på en gradvis allt högre skattenivå för att betala för välfärdstjänsterna. Den andra är att tjänster kan stötas ut ur ekonomin, för att delvis återetableras i en ”informell” sektor. Den tredje är att det blir gynnsamt att avstå från att köpa andra människors tjänster och i stället självbetjäna sig, med hjälp av gradvis allt billigare utrustning (från tvättmaskin till hemmabio). Andra forskare hängde snabbt på och utvecklade temat. Oberoende bidrag gavs av bland andra Jonathan Gershuny 1978 som visade att

”självtjäningsamhället” delvis redan hade slagit igenom. Alla som satte sig in i frågan (inklusive Baumol själv) insåg att detta är en avgörande utmaning för välfärdssamhällena: en utmaning blir särskilt tydlig i länder där ett stort tjänsteansvar lagts på den offentliga sektorn (som i Sverige).⁹

Detta följdes upp i vårt land med bland annat två mycket spridda och lästa böcker från Sekretariatet för framtidsstudier (*Arbetets värde och tidens bruk* 1980 och *Tid för omsorg* 1982). Som ett kuriosum kan nämnas att DN i en ledare den 30 juli 2008 med stort och yrvaket eftertryck konstaterade att skattetrycket (enligt helt konventionella beräkningar) skulle öka till orimliga nivåer om välfärdssektorn måste hållas intakt, och avslutade med att det civila samhället och frivilliga krafter måste in som komplettering. Peter Örn har nyligen lett en samrådsprocess med samma inriktning. Bra tänkt – men inte överraskande och framför allt inte nytt. Vänstern och högern i svensk politik har sedan mitten av 1900-talet visat olika stark entusiasm för den offentliga sektorn. Det är möjligen därför som det varit svårt att frilägga Baumols ”järnlag” från politiskt önsketänkande. Högersidan har tolkat fenomenet som en ”konstnadssjuka” och funnit belegg för att den offentliga sektorn är förvuxen och ineffektiv. Vänstersidan har inte gärna velat erkänna att välfärdsstatens finansieringsteknik har nått vägs ände. Alldeles säkert hade vi varit i ett bättre läge om de långa perspektiven hade fått mer uppmärksamhet och debatten kunnat lyftas över en – numera föråldrad – motsättning.

Ett tredje exempel: **tillväxt och livsstilar**. År 1972 publicerades, med ganska mycket buller och bång, en datorstödd studie om världens framtid: *The Limits to Growth*. Den byggde på beräkningar fram till år 2100 som tycktes visa att om vi inte hejdade tillväxten i sin nuvarande form så skulle hela det globala systemet krascha om 70-150 år. Studien fick massiv kritik (på flera olika grunder) men frågan om tillväxtens fysiska gränser försvann inte och gav uppslag till mängder av forskning och framtidsstudier. Att vår livsstil och den västliga världens konsumtionsmönster inte är hållbara för hela världen och under längre tid framåt behövde man dock inga avancerade datormodeller för att inse. Tanken fick sin politiska bekräftelse, om än i ganska allmän form, i Brundtlandrapporten *Our Common Future* (1987) som eftertryckligt satte begreppet *hållbar utveckling* på agendan.

Flera framtidsstudier – internationella, regionala och nationella – tog upp temat och bearbetade frågan. Mycket väsen blev det under ett par år kring en liten skrift *Hur mycket är lagom* (1975)¹⁰ som konkret tog upp bostaden, biffen och bilen i svenskarnas liv. Men huvudbudskapet i politiken, från vänster till höger, har förblivit oberört av detta. Där har det fortsatt karskt påståtts att vi behöver – och kan få – tillväxt. Att söka styra konsumtionen, i synnerhet om detta skulle innebära inskränkningar i rörligheten med bil eller flyg, har varit en främmande tanke i mer än 30 år. Men så dyker klimatfrågan upp, byggd på IPCCs noggranna och försiktiga bedömningar. Med Kyoto, Rio och Bali i ryggen kräver nu regeringarna av varandra tuffare tag mot utsläpp, och de måste naturligtvis pressa sina medborgare på något sätt. Nu står livsstilsförändringar faktiskt på agendan. Den mångkunnige Stefan Edman gavs (2004) av regeringen i uppdrag att utreda hur en hållbar konsumtion skulle kunna se ut. Frågorna finns alltså nu upp till behandling, men har återigen kommit i bakgrunden i den

⁹ Det svenska statliga forskningsinstitutet ITPS ansåg sig hösten 2008 ha ”motbevisat” Baumol. Så var det knappast, däremot visar ITPS’ resonemang att man måste vara försiktig med hur man definierar ”tjänster”.

¹⁰ Författad av Sekretariatets medarbetare Göran Bäckstrand och Lars Ingelstam, på inbjudan av Dag Hammarskjöldstiftelsen i Uppsala.

ekonomiska krisens spår. (Påtvingad knapphet är naturligtvis något helt annat än en väl förberedd enklare livsstil.) Vi har bara sett början på vilka förändringar som direkt och (framför allt) indirekt kommer att åläggas oss av våra politiker och inte minst av marknaden: den senare omprogrammerad av en förändrad prisbild, utsläppsrätter, skatter och en ny tidsanda. Troligen kommer många människor att så småningom undra om inte 1970-talets tydliga och gradvisa förslag till anpassning hade varit att föredra än de hästkurer och diktat som sannolikt väntar.

Fallgropar och möjligheter

Av genomgången ovan kunde man lockas dra slutsatsen att framtidsstudier generellt sett är meningslösa. Så är det naturligtvis inte. En något grundligare bakåtblick pekar direkt på några hindrande eller negativa faktorer:

- Misstanken att framtidsstudiernas inriktning och/eller resultat skulle användas i snävt partipolitiska syften.
- Bristande mottagningskapacitet eller svalt intresse i kanslihus och riksdag, vilket i sin tur beror på en upptagenhet av dagsaktuella frågor och av att en mängd beslut (många fler än förr!) måste fattas löpande.

De båda utredningar som nämndes i början lägger stor vikt vid den andra aspekten, men undviker den första. Det är inte heller svårt att urskilja flera andra hindrande faktorer.

En av dessa är att forskning inom olika ämnen inte nödvändigtvis är inriktad på långsiktiga perspektiv. En del forskning är nära knuten till en speciell sektor i samhället. Det är därför inte självklart att kontakter med ”forskningen” ger sådan långsiktig och sektorövergripande kunskap som efterfrågas. Det kan mycket väl bli tvärt om – i varje fall måste man tänka efter ganska noga kring både form och innehåll om man skall få ut det som efterfrågas.

En annan besvärlig fråga gäller det politiska systemets förmåga till uthållighet och konsekvens. Det finns gott om exempel på att en ”framtidsfråga” framstått som extremt angelägen under en kort tid, för att sedan ganska snart falla i glömska.¹¹ Ryckigheten i energipolitiken antydde ovan. Långsiktiga strategier för samhällets utveckling är svåra att upprätthålla. Detta beror inte bara på regeringsskiftet utan lika ofta på krav på ”konkreta åtgärder nu!” från en oroad folkopinion eller beslutsamma särintressen. Kortsiktig beslutskraft kan lätt beskrivas som realism, medan de långa och breda hänsynen avfärdas som (orealistisk) idealism.

Dessa något impressionistiska iakttagelser bör följas upp med en mer systematisk diskussion som här följer.

Tidsandans vindlingar

Jag har ovan sökt visa att det stora intresset för framtidsfrågor kring 1970 måste förstås mot bakgrunden av vad som allmänt rörde sig i tiden, inklusive politiken och vetenskapen.

I dag innebär klimatfrågan en ny och obeveklig utmaning till långsiktigt tänkande. I botten på den politiska utmaningen att hejda den globala uppvärmningen ligger ett imponerande arbete

¹¹ Så skedde till exempel med huvudfrågan i studien *Resurser och råvaror* (1973-1979) som avsåg att konkret för Sverige följa upp Romklubbens studie *Tillväxtens gränser*. Men bara ett par år efter publicering tycktes frågan ha förlorat sitt grepp över sinnena.

med framtidsinriktad forskning: klimatmodeller som utarbetats inom ämnet meteorologi. Dessa är till sin natur långsiktiga: tidsperspektiven är typiskt 20-100 år. Meteorologernas framtidsstudier har redan lett till en rad följdstudier: inom ekonomi, transporter, energi och så vidare. Man kan därför anta att klimatfrågan genom sin inbyggda långsiktighet skulle kunna rikta ljus och uppmärksamhet på framtida hot och möjligheter även inom andra livsavgörande områden. Hållbar utveckling (etablerat som begrepp i FN-sammanhang 1987) är ett slagord – men inte enbart det, och ger plattformar för forskning och nytänkande. Jag tror att många genom denna fråga har kommit att inse att vi behöver en renässans för långsiktigt tänkande och framsynt politik.

Motkrafter finns naturligtvis. Kortsiktig ekonomisk ”nödvändighet” spelar en stor roll i krisens spår. Sysselsättning ”till varje pris” har blivit ett mantra. Båda dessa högst verkliga utmaningar mot det politiska systemet kan innebära en blockering av långsiktigt tänkande, men de skulle också kunna motivera ett mer djupgående omtänkande. Globaliseringsrådet antyder behovet, men förblir tämligen vagt och – i mina ögon – på tok för ekonomistiskt i dessa rekommendationer.

Det är först i efterhand som tidsandans karaktär och styrka fullt ut kan bedömas. Men tiden förefaller mogen för mer systematiskt framtidstänkande. Att detta måste anknyta till sådan oro – mer eller mindre väl grundad – som finns i befolkningen och hos samhällets opinionsbildare är självklart. Jag återkommer till frågan nedan under punkten *Kampen om agendan*.

Vem skall äga kunskapen?

I huvuddelen av de exempel på långsiktigt tankestöd för den politiska processen från 1970-talet och framåt, som gavs ovan, handlar det om offentliga studier, öppet publicerade och i de flesta fall aktivt spridda i avsikt att berika en allmän debatt. Det finns några undantag: delar av framtidsarbetet inom Cabinet Office i London torde ha utförts exklusivt för regeringen; Ingvar Carlssons grupp i Sverige arbetade inom regeringskansliet utan offentlighet (medan Sekretariatet för framtidsstudier samtidigt bedrev en helt öppen och i någon mån parallell verksamhet riktad mot politiker, forskare och allmänhet). Det holländska WRR tar regelmässigt stor hänsyn till regeringens synpunkter i ämnesvalet, men publicerar allt sitt material öppet.

Den omfattande och sedan länge etablerade framtidsstudieverksamheten på försvarsområdet arbetar visserligen i en miljö som präglas av sekretess och hemligstämplar, men huvuddelen av materialet är öppet tillgängligt och diskuteras (möjligen alltför lite!) i riksdagsutskott, kommittéer och massmedia. En del exempel finns säkert på ”privilegierad information” och hemliga konsultrapporter även i den offentliga och politiska sektorn, men huvudregeln är öppenhet och offentlighet.

Motsatsen gäller inom näringslivet. I den mån man över huvud taget ser behovet av organiserade framtidsbedömningar blir dessa ett av företagets konkurrensmedel. Bättre och säkrare framtidsbedömningar kan ge försteg framför konkurrenterna. Grundmönstret är alltså att framtidsbedömningar förblir interna och omfattas av företagssekretess. Av detta skäl finns mycket mindre allmän kunskap om hur framtidsbedömningar inom näringslivssektorn har organiserats och vilken nytta man har kunnat räkna med.¹² Ett allmänt intryck är att även här

¹² Jämför dock Kent Ehliassons doktorsavhandling *Framtidsstudier för stora organisationers långsiktiga planering* (Linköping 2005) för vilken han kunnat studera både försvarsmaktens och Ericssons framtidsarbete.

fanns ett stort intresse (ofta kallat "långsiktig planering") kring 1970 men att detta sedan har sjunkit tillbaka. Troligen är en ny våg av intresse på väg. Under vissa förutsättningar finns intresse och marknad för företagsövergripande studier inriktade på näringslivets behov. Det tidigare nämnda Hudson Institute hade vissa framgångar med sådana arbetsformer. Det svenska företaget Kairos Future bedriver sedan ett antal år en framgångsrik verksamhet inriktad på metodutveckling, kompetensförsörjning och i viss utsträckning företags- och branschövergripande studier (för svenska och internationella kunder).

I detta avseende är det inte kristallklart hur Ansvarskommittén eller Globaliseringsrådet tänker beträffande regering och riksdag och deras behov av analyskapacitet och omvärldsbevakning. Det finns dock knappast utrymme för "hemliga" eller "förtroliga" framtidsstudier eller annan brett sektorövergripande tankeverksamhet i politikens beslutsmiljöer, annat än i sällsynta undantagsfall. För detta finns tre skäl:

- Det allmändemokratiska. Det skulle framstå som stötande om statsmakternas beslut i breda och viktiga frågor i någon större utsträckning¹³ byggde på material som medborgarna och massmedia inte hade tillgång till.
- Offentlighetsprincipen. Man kan av formella skäl inte sekretessbelägga material som åker ut och in mellan regeringskansli (eller riksdagens organ) och andra organisationer (som universitet eller forskningsinstitut). Endast strikt interna PM och liknande kan hållas hemliga.
- Den forskarvärld som man förutses samspela med är både ovan och obenägen att arbeta i hemlighet. Forskare är för sin karriär beroende av att kunna visa upp publicerade arbeten, och dessutom förutsätter löpande kvalitetskontroll och uppdatering ett fritt idéflöde. Det är otänkbart att man skall kunna repliera på akademiska forskare om man inte tillåter fri publicering och öppen diskussion.

Med detta är inte sagt att underlagsarbetet och framtidstänkandet i alla avseenden, alltid och med stor beslutsamhet skall rikta sig till den allmänna debatten. Detta blev en stark betoning under mina senare år (1975-1980) vid Sekretariatet för framtidsstudier, och kan ha varit ett misstag på så sätt att statsmakternas representanter (t ex departementstjänstemän) samtidigt kände att arbetet blev för allmänt och att de, trots idoga försök att följa studiernas framväxt, inte riktigt kunde identifiera sig med dem. Sannolikt har WRR i Nederländerna hittat en bättre balans i detta avseende.

Å andra sidan kan man iaktta en intressant rekyleffekt. Om en bok eller rapport, av något skäl, väcker intresse och allra helst kontrovers i massmedia, då kan tjänstemän och politiker (som kanske redan i veckor eller månader haft tillgång till den) plötsligt börja bry sig om den, begära kompletteringar, föredragningar osv. Den framstår plötsligt som urskiljbar i det brus av beslutsunderlag som vederbörande dagligen måste tampas med.

Slutsatserna av detta är två. Underlag för framtidsbedömningar och långsiktiga överväganden förutsätts vara öppna och allmänt tillgängliga. Metoderna för resultatspridning i större eller mindre kretsar behöver man utforma ganska noggrant beroende vilket syfte man vill uppnå: det är inte självklart att man skall eftersträva stor offentlig debatt om allting.

¹³ Självklart finns det rimliga undantag vad gäller rikets säkerhet, vissa personliga integritetsfrågor och kanske några till. *Hur* rimliga dessa är diskuterar jag inte här: breda framtidsfrågor kan dock inte räknas dit.

Kampen om agendan

Vad är det då som behöver studeras? Vem har rätt att bestämma vilka problem som skall tas upp till behandling? Att studera "framtiden" utan att närmare bestämma vilka aspekter som skall tas upp eller vilka problem man vill ha belysta är meningslöst. Om en någorlunda tydlig agenda inte finns leder det lätt antingen till flum och oskärpa, eller till att "framtidensforskarens" egen käpphäst, utan tillräcklig diskussion, utnämns till framtidens problem.

Om, å andra sidan, en intressent som ett politiskt parti eller ett regeringsdepartement, slår fast att man vill se ett visst problem belyst i ett långsiktigt perspektiv, bygger detta naturligtvis på vad man anser vore önskvärdt och vill genomföra. Till viss del bygger man in svaret i frågan. Det är osannolikt att man välkomnar resultat som går rakt emot de intressen man har att företräda. I särskild grad gäller detta om resultaten skall bli offentliga och allmän egendom: det är lättare att hantera mothugg mot egna föreställningar om de inte samtidigt ställs till kritikens eller motståndares förfogande. Detta gäller i ungefär lika grad förhållandet mellan politiska partier, och mellan olika departement inom regeringskansliet. Underlag för att ompröva gällande tankegångar är OK i princip, men om det blir ammunition för motståndare, konkurrenter eller kritiker är det inte lika välkommet.¹⁴

Denna motsättning är fundamental, men den kan mildras och göras hanterlig genom lämplig metodik och organisation.

Det är vanligt att man bygger in alltför stora delar av "svaret" redan i frågan – eller snarare att man låser frågan så att man möjligen får ut ett svar men på "fel fråga". Ett bra exempel är den betydelsefulla framtidsstudien *Energi och samhälle* som pågick 1974-1978. Den allmänna föreställningen, även bland forskarna i projektgruppen, var att man skulle ställa ett lågenergisamhälle mot ett högenergisamhälle och belysa fördelar, nackdelar och möjliga strategier. Efter ett grundligt och skarpt analysarbete förkastades den frågan, och i stället formaterades studien efter energisystemets allmänna karaktär: svepande uttryckt som finmaskigt eller grovmaskigt. Analysen av "hur frågan borde ställas" var det kanske viktigaste bidrag som denna studie gav. Lärdomen är att man förvisso kan tala om vilket eller vilka problem man bör belysa, men att man måste hålla en stor öppenhet kring vad problemet *egentligen* består i.

Jag kan däremot inte se något fel i att en politisk aktör, och allra minst en regering som fått parlamentariskt stöd för att regera, skulle beställa framtidsstudier och långsiktigt underlag kring områden som man själv sätter högt på agendan, och samtidigt avstå från andra som man inte prioriterar. Andra regeringar får göra andra bedömningar. Vi har sedan länge accepterat att regeringsmakten innebär makt över utredningsväsendet: i första hand över direktiv och sammansättning, men däremot inte över det praktiska utredningsarbetets bedrivande. Problemformuleringsprivilegiet och makten över agendan kan inte skiljas från annan maktutövning.

¹⁴ Ett exempel från 1970-talet kan illustrera detta. En rapport kring kärnkraftens bränslecykel var under cirkulation i regeringskansliet. En politisk (socialdemokratisk) handläggare noterade att detta kunde bli "mums för centern". Kommentaren läckte ut i massmedia och föranledde en skarp debatt, bland annat i riksdagen, om man på politiska grunder skulle kunna stoppa eller censurera framtidsrapporter. Svaret blev naturligtvis nekande, men problemet kvarstår.

Mot detta kan man naturligtvis argumentera att en del frågor är långsiktigt betydelsefulla och bör belysas oberoende av om den sittande regeringen har den allra högst på sin egen agenda eller ej. Samförstånd i frågan om den långsiktiga kunskapsproduktionens agenda är givetvis önskvärd. Frågor som speglar den rådande tidsandan kan (och bör) placeras på agendan: kring sådana frågor bör man kunna föra ett odramatiskt samtal och i många fall nå politisk enighet.

I en normal utredning (SOU) kan man bygga in en stor del av svaret i direktiven. Den politiska viljan och en allmänt hållen världsbild räcker. (Då och då händer det dock att en utredning tvingas revidera den förutsatta världsbilden, och därmed redovisar överraskande slutsatser.¹⁵) Men när det gäller långsiktiga problem är världsbilden en väsentlig del av problemet (jämför resonemanget om *Energi och samhälle* ovan). Olika intressenter och ideologier föredrar olika världsbilder eller verklighetsuppfattningar. Ett finansdepartement ser världen genom den nationalekonomiska teorins och statsbudgetens kikare. Utbildningsdepartementet söker balansera utbildningens nytta för tillväxten mot dess allmänkulturella betydelse. Och så vidare: självklart blir det konflikter. Än mer självklart är det att olika politiska partier vill få sina hjärtefrågor belysta och helst sina egna svar bekräftade.¹⁶

Detta är lyckligtvis inte hela sanningen. Det finns ett genuint kunskapsbehov. En viss grad av ideologisk förförståelse och kontrovers kan faktiskt vara en hjälp till både öppenhet och ökad relevans, förutsatt att de hanteras förnuftigt. Jag har skaffat mig en förkärlek för studier som arbetar fram ”alternativa scenarier”: ett fåtal jämförbara men var för sig relativt kompletta framtidsberättelser. Deras olika utgångspunkter kan ge utrymme för skilda värderingar, varierade omvärldsantaganden och olika grad av t ex politisk intervention (för en fylligare diskussion se t ex Ehliasson 2005). Olika intressenter kan få material för sina egna bedömningar, utan att ambitionen till helhetsbedömning och överblick går förlorad. I bästa fall kan sådana studier tjäna både politiska intressenter i snävare mening, och en bredare samhällsdebatt: de kan innebära ett demokratiskt förberedelsearbete.

Det här med forskningen...

Ansvarskommittén och Globaliseringsrådet utgår från att problemet ligger i mottagnings- och beredningskapaciteten: i regeringskansliet respektive regeringskansli och riksdag. Självklart har de en stor poäng där. Men när Globaliseringsrådet diskuterar att regeringen borde ha bättre kontakt med forskningen, att Forskningsberedningen kanske borde uppgraderas och så vidare, gör man det lite för lätt för sig. Samma sak gäller Ansvarskommittén som konstaterar att det finns kunskap ”där ute” som regeringsarbetet borde kunna ta till sig.

Låt mig först säga att ”framtidforskning” är inte svaret på alla de frågor som ställs. Allt som seglar under rubriken framtid är inte särskilt användbart – och omvänt. Det är mycken kunskap och forskning som blir relevant för de frågor som kan komma att ställas. Men dessa kommer att präglas av både tvärsektorialitet och långsiktighet. Sanningen är ett mycken forskning – troligen huvuddelen – varken är tvärsektoriell eller långsiktig. Förankring av politiska beslut i sådan forskning kan bli en del av problemet snarare än bidra till lösningen.

Utan att bli onödigt polemisk skall jag ge några exempel.

¹⁵ Ett klassiskt exempel är Emigrationsutredningen, i början av 1900-talet. Ett aktuellt (2009) och slående exempel är Erik Amnås utredning om en statlig imam-utbildning.

¹⁶ Under en informell utvärdering 1978 av studien *Energi och samhälle* tillsammans med företrädare för alla politiska partier var en vanlig och oförblommerad bedömning: ”det är klart att vi väljer ut de rapporter och frågor som stämmer med vår politik”.

- Den ekonomiska politiken har på senare decennier varit starkt dominerande i förhållande till andra politikområden. Det är alltså inte bara inom finansdepartementet och finansutskottet i riksdagen som ekonomisk teori, ekonomiska grundbegrepp och nationalekonomins världsuppfattning spelar stor roll. Dessa teorier och grundbegrepp avser i huvudsak i huvudsak kortsiktiga förlopp. Däremot är de knappast sektoriellt avgränsade: ekonomi är inte en sektor utan en restriktion och en generell aspekt inom nästan alla politikområden. (Hur *viktig* den skall anses vara kan man däremot diskutera, liksom om *ekonomismen* generellt sett är ett problem!)
- Säkerhetspolitik har under lång tid stötts av dels militärstrategisk forskning, dels av en särskild specialisering inom statsvetenskapen. Den är till sin natur i allmänhet långsiktig. Däremot är den snävt sektoriellt avgränsad. Att säkerhetspolitisk kunskap definierats på detta sätt inom försvars- och utrikesdepartementen är inte oproblemiskt: det ger en särskild prägel till denna sektor.
- Klimatfrågan, liksom flera andra miljöfrågor, har observerats och problematiserats genom naturvetenskaplig forskning. Forskningen själv har eftertryckligt belagt att frågan är mycket långsiktig. Å andra sidan är angreppssättet snävt i utgångsläget. Vilka konsekvenser för ekonomi, samfärdsel, odling och livsstilar som borde dras följer inte på något enkelt sätt ur de naturvetenskapliga modellerna. Sådan forskning måste gradvis läggas till – skarvas på – den vetenskapliga kunskap som kommer från meteorologin och näraliggande områden.

Alltså: den vetenskapliga kunskapen är inte av sig själv varken långsiktigt orienterad eller tvärspektoriell. I vissa fall är det tvärtom. Många politiska sektorer replierar redan i dag på vetenskapligt underlag, i några fall högt utvecklat sådant. I ambitionen att åstadkomma *både* långsiktighet och tvärspektorialitet blir det inte bara fråga om att ställa vetenskap mot icke-vetenskap, utan i många fall tvingas man att ställa olika vetenskapliga perspektiv mot varandra. Man måste notera att viss vetenskaplig kunskap kan vara ointressant, eller till och med kontraproduktiv, i relation till de ambitioner som Ansvarskommittén och Globaliseringsrådet uttrycker.¹⁷ Det är alltså mindre lämpligt att se den väckta frågan – underlag för politiska bedömningar – som en del av *forskningspolitiken* (jfr SOU 1977:52, som dock kom fram till slutsatser som jag sympatiserar med). Frågan hamnar i stället på ett intressant och ofrånkomligt sätt i skärningen mellan politikens och forskningens villkor.

De båda utredningarna har alltså rätt i att beställar- och mottagarkompetensen bör förstärkas, med tonvikt på den förstnämnda. Men det är verkligen inte bara fråga om att gå ut och ”fråga forskningen” utan det gäller att arbeta fram ett samspel, som kan vara ganska känsligt, mellan politikens företrädare och forskarsamhället. Detta samspel kan till viss del underlättas om det finns en tradition av framtidsforskning, från vilken man kan hämta lärdomar, till exempel av metodisk natur (jag nämnde ovan bland annat alternativa scenarier). *Kunskapsvård* inom detta område framstår som angelägen (se Ingelstam 2002, kap 8 samt Ehliasson 2005). Oberoende forskare har noterat att en *systemanalytisk tradition* (med rötter i FOA) visat sig förbluffande slagkraftig inom en rad samhällsområden även utanför försvaret, inte minst inom den första vågen av framtidsstudier under 1970-talet (Kajiser och Tiberg 2000). Men det bör sägas igen:

¹⁷ Forskare har givetvis, liksom andra grupper, sina egenintressen. Mötena inom Forskningsberedningen handlade (som jag minns dem, och anar att det är så även i dag), till allra största delen om vilken forskning man borde satsa pengar på. I någon utsträckning diskuterades forskningsresultat av betydelse för näringsliv, miljö eller folkhälsa, men nästan inte alls hur forskningsresultat kunde eller borde få betydelse för politiska beslut utanför forskningen själv. I de senare avseendena har den oberoende föreningen RIFO (Riksdagsmän och forskare) en annan och friare agenda.

det är inte någon fast kader av ”framtidsskare” eller metodspecialister som kan lösa problemet, men de kan spela en stödjande och stabiliserande roll.

En långsiktig och sektorövergripande bedömning av ett problem kräver nästan alltid samverkan mellan forskare och specialister från olika discipliner. Sådan samverkan har blivit allt vanligare och den tid är (i stort sett) förbi när ”tvärvetenskap” användes hånfullt och nedlåtande. Men vetenskaplig samverkan är tidskrävande: därför kommer breda probleminriktade undersökningar för den politiska miljöns behov att ta relativt lång tid och kräva betydande resurser. Det finns erfarenheter kring hur sådant projektarbete bör organiseras för att bli framgångsrikt. Jag är själv ganska övertygad om en inte alltför liten grupp på heltid bör bearbeta frågorna. Min tumregel är att en studie bör tillåtas en löptid på tre, helst fyra, år. Jag har också goda erfarenheter av och sympati för att deltagande forskare kompletteras med en eller ett par kunniga personer från t ex journalistik, förvaltning, diplomati eller konsultvärlden.

Det finns ett ytterligare och minst lika viktigt skäl för att tvärssektoriella och långsiktiga undersökningar måste få ta tid. En grupp måste ha möjlighet att sätta sig in den konventionella visdomen inom området, för att sedan utifrån denna *och* annat underlag göra en självständig bedömning. En av mina kolleger var på goda grunder förtjust i ett uttryck som tillskrivs Georg Friedrich Hegel:

Först lär man sig allt som finns att lära, sedan går man sin egen väg.

Referenser

- Andersson, Jenny (2003): ”Alvas framtider: Alva Myrdal och svenska framtidsstudier 1967-1972.” Ingår i: *Historia - en väg till framtiden? Perspektiv på det förflutnas roll i framtidsstudier*. Institutet för framtidsstudier 2003
- Ansvarskommittén (2007): *Hållbar samhällsorganisation med utvecklingskraft*, SOU 2007:10
- Att studera framtiden*. SOU 1986:33 (huvudbetänkande), 1986:34 (bilagor)
- Att välja framtid*. SOU 1972:59
- Baumol, William (1967): ”Macroeconomics of Unbalanced Growth. The Anatomy of the Urban Crisis.” *American Economic Review* Vol 57, no, 1967 3,
- Brundtland, Gro Harlem (chair) (1967): *Our Common Future*. Oxford University Press.
- Bäckstrand, G och Ingelstam, L (1975): *Hur mycket är lagom?* Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier. Översättning av uppsatsen ”How much is enough” i *Development Dialogue* 1975, no1/2
- Ehliasson, Kent (2005): *Framtidsstudier i stora organisationers långsiktiga planering*. Diss, Linköpings Universitet, Tema T
- Forskningsrådsutredningen (1977): *Forskningspolitik*. SOU 1977:52, kapitel 17 ”Framtidsstudier och teknikvärdering”
- Gershuny, Jonathan (1978): *After Industrial Society? The Emerging Self-Service Society*. London: Macmillan
- Globaliseringsrådet (2009): *Bortom krisen. Om ett framgångsrikt Sverige i den nya globala ekonomin*, Ds 2009:21

- Ingelstam, Lars (1980): *Arbetets värde och tidens bruk – en framtidsstudie*. Stockholm: LiberFörlag
- Ingelstam, Lars (1995) *Ekonomi för en ny tid*, kapitel 1. Stockholm: Carlssons Bokförlag
- Ingelstam, Lars (2002): *System – att tänka över samhälle och teknik*, särskilt kapitel 8: ”Framtidsstudier som systemanalys”. Eskilstuna: Energimyndighetens förlag
- Ingenjörsvetenskapsakademin (1969): *Ett svenskt institut för framtidsstudier*. IVA rapport 20, 1969
- ITPS (2008): *Näringslivets tillstånd 2008. Tjänsteparadox skapar tillväxt*. Östersund. (ITPS heter numera *Tillväxtanalys*)
- Kajiser, Arne och Tiberg, Joar (2000): ”From Operations Research to Futures Studies: The establishment, diffusion and transformations of the systems approach in Sweden.” In Hughes, A and Hughes T P: *Systems, Experts and Computers*. Cambridge, Mass.: MIT Press
- Lagergren, Mårten, Lundh, Lena, Orkan, Minga, Sanne, Christer (1982): *Tid för omsorg*. Stockholm: LiberFörlag
- Lönnroth, Måns, Johansson, Thomas B, Steen, Peter (1978): *Sol eller Uran – att välja energiframtid*. Stockholm: LiberFörlag
- Meadows, Meadows, Randers, Behrens (1972): *The Limits to Growth*. New York/London (The Club of Rome).
- Wittrock, Björn (1980): *Möjligheter och gränser. Framtidsstudier i politik och planering*. Stockholm: Liber Förlag 1980

Webb-platser

Institutet för framtidsstudier <http://www.framtidsstudier.se/sv/>

Nederländernas regerings vetenskapliga råd WRR: <http://www.wrr.nl/english/>